

Esmira Şəfa qızı Behbudova²³
SEMİOTİKADA MƏNA VƏ METAFOR

Semiotika mənə yollarını araşdırır. Bu da bəzən hərfi mənada dediklərimizi mənalandırmaq və ya demək istədiyimizi söyləmək və hər şeyi olduğu kimi qavramaq və ya təmsil etmək imkanlarını şübhə altına ala bilər. İnsanlar həmişə dediklərindən daha çoxunu ifadə edə bilirlər, lakin, bəzən əksini də nəzərdə tuta bilirlər. İnsanlar hər şeyi yalnız müəyyən bir perspektivdən seçərək dərk edə və ya təmsil edə bilirlər. Semiotika diqqəti əsasən bir neçə vacib məsələyə yönəldir: 1) hərfi (literal) və məcazi (figurative) mənalar; denotativ və konnotativ mənalar.

Hərfi (literal) mənə ötürülən informasiyanın mənasına aydın şəkildə faktiki, informasiya və ya təklif məzmunu ilə baxır, lakin eyni zamanda onların mənalarını müəyyən mənada məhdudlaşdırır. Bu sahəni üstün tutanları *literalistlər* adlandırılır. Onlar (literalistlər) mənaları mətnlə, onun məzmunu ilə eyniləşdirirlər. Hərfi anlamda mənə mətnin (cümlənin və s.) təfsirindən asılı olmayaraq, onun içində olduğu kimi ifadə olunur. Bu reduktiv perspektivdən şifahi mətn (diksurs) yalnız deyiləni (tələffüz ediləni, dilə gətiriləni), obraz isə yalnız təsvir ediləni bildirir demək olar. Literalizm həqiqətin yoxa çıxmamış variantını və onun təmsil oluna biləcəyi şəffaf bir mühiti nəzərdə tutur. İfadələr və mətnlər nadir hallarda ifadə etmək istədiklərini əks etdirə bilər: onların nəzərdə tutulan mənası açıq şəkildə ifadə olunandan daha çoxunu əhatə edir. Amerikalı psixolinqvist C.Bruner yazır ki, ən sadə mətnləri və təqdimatları anlamaq bizdən həmişə verilən məlumatlardan kənara çıxmağı tələb edir [3, s. 195].

Obyektlərin və hadisələrin hərfi (literal) təsvirinə ən yaxın olan indeksli mediadır, məsələn fotoqrafiya. Lakin, burada da fotosəkin mövzusu heç vaxt çəkildiyi çərçivədən kənara çıxaraq müstəqil şəkildə ifadə oluna bilməz.

Literalizm əsasən informasiya funksiyalarına diqqət çəkir və ümumi fərziyyə ilə sıx bağlı olur. Bu fərziyyə odur ki, hər hansı bir mənənin dildə ifadə olunmasında əvvəl beynə həmin mənənin *fikri (koqnisiyası)* gəlir, yəni beynədə əvvəl fikr yaranır, sonra *mənə, ifadə*.

Literalizmi dəstəkləyənlər iki nəzəriyyəni tədqiq edirlər: 1) cloak theory of language (dilin gizli nəzəriyyəsi); 2) mould theory of language (dilin qəlib nəzəriyyəsi) [2, s. 196].

Birinci nəzəriyyənin tərəfdarlarından S.Consonun adını çəkmək olar. O, (S.Conson) yazır ki, bu nəzəriyyədə əsasən üslubi fiqurlar müşahidə olunur [5, s. 89]. Digər nəzəriyyədə isə, ifadə forması fikir və hisslərə forma vermək üçün işlədilir. Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarında C.Bruner adını çəkə bilərik.

Bu nəzəriyyələr bizi dildə işlədilən “güclü metaforalar” haqqında araşdırma aparmağa sövq edir. Belə ki, metaforaların ifadə etdikləri mənə gizli, eyni zamanda qəlibli formada əks oluna bilər. Metaforalar bizim dil və ifadə arasındakı əlaqə barədə düşüncəmizi əks etdirir, eyni zamanda həm də onları formalaşdırır. Bu cür səbəblər (polarizasiyalar) dildə ya düşüncə ya da səbəb-nəticə üstünlüyünü təyin edir, lakin bir-birindən asılı olanları ifadə mühiti ilə yaradıcı qarşılıqlı əlaqə prosesində düşünmək daha məhsuldar ola bilər [2, s. 196]. Mənənin müəyyən edilməsində işarənin rolu meydana çıxır. E.Cassirer işarə barədə belə yazır: “İşarə ideyanın təsadüfi örtüyü deyil, zəruri və vacib hissəsidir. O, yalnız tam və verilmiş fikir məzmununu çatdırmaq üçün deyil, həm də bu məzmunun özünü inkişaf etdirdiyi və tam müəyyən etdiyi bir alət kimi işlədilir [6, s.86]. İşarə bəzilərimiz üçün “Dediklərimi görəndə qədər nə düşündüyümü hardan biləcəm” yazılı kompozisiya fenomenologiyasını əks etdirir [7, s.106].

Ümumiyyətlə, insanlar dilin ilk mərhələsində situasiyaları bir-birindən fərdirməyə çalışıblar. Ritorikada əlamətlər özünü işarənin müəyyən məlumatı göndərməsi zamanı biruzə verir.

Ritorika çox vaxt “the art of persuasion” (inandırma sənəti) kimi adlandırılır. Onun (ritorikanın) klassik dövrlərdən bu yana özünəməxsus bir qayda-qanunu olmuşdur. Ç.Morris iddia edir ki, ritorika semiotikanın bir hissəsidir.

Ritorikada forma və məzmun ayrılmazdır; dil neytral mühit hesab edilmir və söz seçiminiz xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sözlərin hərfi mənalarının tədqiqatçılarından olan S.Fiş yazır: “Eyni şeyi iki fərqli mənada demək mümkün deyil” [8, s. 90]. Bilirik ki, “half empty” sözləmi, “half full” deməklə eyni mənəni ifadə etmir.

İ.Riçards metaforu belə izah edir: “Metafor sözün normal istifadəsindən yeni istifadəyə keçməsidir” [9, s.221]. Qeyd edək ki, bu termin tez-tez nəsrəndə yayılan hər hansı mənəyə geniş şəkildə istinad etmək üçün istifadə olunur. Daha geniş mənada bənzətməyə əsaslanan nitq fiquruna aiddir. Metaforalar bir-birindən fərqli görünən işarələr arasında gözlənilməz oxşarlığa işarə edir. Bu məsələ ilə bağlı C.Levi Straussun da fikri maraqlıdır. Analogiyanın vacibliyini vurğulayan L.Strauss insan mədəniyyətlərinin analogi təfəkkürdən asılı olduğunu qeyd edir [10, s. 141]. O yazır ki, reallıq bənzətmə sistemləri daxilində çərçivəyə salınır və formalaşır. Ətrafda olan istənilən şeylər (obyektlər) arasında oxşarlıq tapmaq mümkündür. Deməli, metaforaları işarə təsnifatının əsası kimi görmək olar [10, s. 150]. D.Lopes yazır: “İstənilən şey müəyyən mənada ətrafdakı başqa hər şeyə bənzəyə bilər və hər hansı konkret oxşarlıq əlaqəsinin nisbi əhəmiyyəti kontekstdən və məqsəddən asılı olaraq meydana çıxır” [11, s.18].

Oxşarlığın əsası metaforaları simvolik edir. Belə oxşarlıq hərfi və ya denotativ deyil. Metaforaları tərcümə edərkən, hər hansı bir mənənin düzgün alınması üçün mənə və məzmun arasında əlaqə aydın olmalıdır. Müvafiq oxşarlıq münasib hesab edilmir və tanış olmayan metaforu tanımaq üçün koqnitiv məlumatlılıq, yaxud bilik tələb olunur. Bununla belə, metaforalar təsadüfi mənələrdən uzaqdır: metaforalardakı mənə əlaqələri konseptual iyerarxiya və kontekstual inandırıcılıqla qurulur.

²³ SDU. xarici dillər kafedrası. Dos.

Qeyd edək ki, metafor yalnız məcaz dili deyil, o, eyni zamanda koqnitiv vasitədir, yaxud koqnitiv vasitə hesab edilə bilər. C.Rostankovski yazır: “Metaforda baş verənlər forma və ya sintaksis səviyyəsində deyil, düşüncə və anlama səviyyəsində işləyir” [12, s.150]. C.Lakoff və M.Conson isə iddia edirlər ki, metaforların mahiyyəti bir növ şeyi başqa cür başa düşmək və yaşamaqdır [13, s.5]. Metaforlar əlaqə yaradır və onlar həmçinin *anlama, tanış və ya qərribə, verilmiş və ya yeni arasındakı boşluğu aradan qaldırmağa kömək etmək və müxtəlif konseptual sahələri əlaqələndirmək* üçün istifadə oluna bilər. Səciyyəvi olaraq, metafor daha dəqiq müəyyən edilmiş anlayış baxımından mücərrədliyi ifadə edir; onların vasitəsilə konkret analogiyaları qavramaq daha asandır.

Hərfi mənada metaforların tərifini verməyə çalışsaq, onları belə ifadə edə bilərik: “Metafor əsasən tenordan (ümumi mənə və ya məzmun) ibarət olur; həmin tenor fiqurativ mənə ilə əks olunur. C.Lakoff və M.Conson bunu belə ifadə edirlər: “Metafor *hədəf domen* (target domain) və *mənbə domenidən* (source domain) ibarət olur” [13, s. 142]. Semiotik baxımdan metafor bir işarənin işarəsi ilə digər işarənin işarələnməsinin təkrarlanması və birləşməsi nəticəsində yaranan yeni işarə kimi nəzərdə tutulur. Bu, metaforun ənənəvi Aristotel “əvəzedici modelidir” və burada a işarəsi b-nin göstəricisi kimi təqdim olunur. Əvəzetmə modelindən fərqli olaraq, metaforlar iki işarələyən-ışarə edən cütün eyni vaxtda mövcudluğundan asılı ola bilər.

C.Lakoff və M.Conson metaforların bir neçə növünü fərqləndirirlər [13, s. 22]. Onların bir neçəsini nəzərdən keçirək:

Orietasiya metaforaları (Orientational metaphors) ilk növbədə məkanın təşkili ilə bağlı olur. Məsələn: *up-down* (yuxarı-aşağı); *in-out* (içəri-bayıra); *front-back* (qabaq-arxa); *on-off* (üstündə-kənara); *near-far* (yaxın-uzaq); *deep-shallow* (dərindən-dəyaz); *central-peripheral*(mərkəzi – xarici)və s.

Orietasiya metaforları fiziki və mədəni təcrübəyə əsaslanaraq məkan oriyentasiyası anlayışını verir: “Up-down, in-out və s. qütb ziddiyyətləri fiziki xarakter daşısa da, onlara əsaslanan oriyentasiya metaforları mədəniyyətdən mədəniyyətə fərqlənir” [13, s. 14]. Təqdim edəcəyimiz nümunələrdə bütün anlayışlar “upward” (yuxarı) oriyentasiya ilə ifadə olunduğu halda, onların əksi olaraq “downward” (aşağı) oriyentasiya kimi təqdim olunur. More is up, less is down - oriyentasiya metaforlarını mətnlərin tərkibində təqdim edək.

Nümunə 1:

“Why- why-no-I don’t,” replied Clyde, weakly and heavily, his face white and thin. “But if you have a warrant for my arrest, I’ll go with you, certainly. But what-what- I don’t understand”-his voice **went down** and began to tremble slightly as he said this – is-is why you want to arrest me?” [14, s.580]. (Nə üçün-nə üçün- mənim xəbərim yoxdur, Klayd zəif və ağır şəkildə cavab verdi. Onun üzü nazik və arıq görünürdü. Əgər sizin mənim həbsimə icazəniz varsa, şübhəsiz ki, mən sizinlə gedəcəyəm. Lakin, nə-nə- mən başa düşə bilmirəm” onun səsi yavaşdı. Siz məni bunun üçün həbs etmək istəyirsiniz? Bu deyəndə isə onun səsi yüngül şəkildə titrəməyə başladı).

Nümunə 2:

“Then you don’t know that she was drowned last Thursday? And you were not with her at that time?” Mr.Kraud fixed a hard, inquisitive, unbelieving eye on him.

“Why, no, of course, I wasn’t,” replied Clyde, recalling now one thing – that he must deny all – until he should think or know what else to do or say.

“**Speak up**, please,” Mr.Kraud said. Very well, Mr.Griffiths, I haven’t anything more to say. All I am supposed to do is to arrest you, Clyde Criffiths....” [14, s.580].(Onda siz onun keçən cümə axşamı boğulduğunu bilmirsiniz? Siz həmin vaxtı onunla deyildiniz?” cənab Klauud sərt, maraqlanan, inamsız gözlərini ona dikdi. Nə, xeyir, əlbəttə, mən onunla olmamışam. Klayd cavab verdi. O, yalnız bir şeyi xatırlayırdı – o, hər şeyi inkar etməlidir – daha nə edəcəyini və yaxud nə deyəcəyini düşünənə kimi. “Yüksəkdən danışın”, zəhmət olmasa cənab Lakud dedi. Belə, cənab Qriffis, mənim artıq sizə deyəcəyim bir sözüm yoxdur. Mənim etməli olduğum yeganə iş sizi həbs etməkdir, Klayd Qriffis....”).

Yuxarı oriyentasiyalı metaforlarda müsbət qiymətləndirmə müşahidə olunduğu halda, mənfi oriyentasiyalı metaforlarda onların əksi müşahidə olunur [15, s. 175].

Z. Köveçses vəzir ki, oriyentasiyalı metaforlar mədəniyyət baxımından məzmunca olduqca güclü olur [15, s.16]. Onlar fiziki təcrübələrdən yaranan daxili ardıcılığı təşkil edir. Məsələn, *up-down* (yuxarı-aşağı) oriyentasiyalı metaforu həm fiziki, həm də mədəni elementləri ehtiva edən vəziyyətlərə tətbiq edilə bilər.

Nümunə 3:

When Diana married to Prince Charles, she was at the **up** of her health. (Diana şahzadə Çarlzla evləndə onun səhhəti olduqca yaxşı idi) [16, s.38].

Nümunə 4:

Diana’s pregnancy with William scarcely prompted an improvement in her condition, however, for now the princess began suffering from both bulimia and morning sickness. ‘Sick, sick, sick, sick, sick’ she related to Andrew Morton in the book that ten years later when it was published. My health was getting **down** day by day [16, s.54]. (Diananın Villiyamə hamiləliyi onun vəziyyətinin yaxşılaşmasına səbəb olmadı. Şahzadə həm depressiya, həm də səhər xəstəliyindən əziyyət çəkməyə başladı. “Xəstə, xəstə, xəstə, xəstə, xəstə” o, Əndru Mortonun 10 il sonra nəşr olunmuş kitabında belə demişdi. Mənim səhhətim getdikcə pisləşirdi).

Biz bu məqalədə semiotika haqqında məlumat verdik; mənə - məzmun – forma məsələlərini araşdırdıq. Semiotikanın səciyyəsinin müəyyənləşməsi üçün anlam və mənə fərqləndirilməlidir. İşarə ilə onun anlamı və mənası arasında müəyyən ardıcıl bağlılıq olur. Bu ardıcılıq onunla izah olunur ki, işarəyə bir anlam və buna da bir mənə uyğun gəlir.

Mənanın açılmasında metaforların xüsusi rolları vardı. Metaforlar mühüm mənə ifadə edən vahidlər hesab olunur. Onların çox sayda növləri mövcuddur. Bu məqalədə biz əsas diqqəti orientasiya metaforlarının izahına verdik.

ƏDƏBİYYAT

- 1) Veysəlli F. Semiotika. Bakı: Mütərcim, 2010, 336 s.
- 2) Chandler D. Semiotics: the basics. London: New York, Routledge, 2022, 364 p.
- 3) Bruner J. et al. A study of thinking. New York-Wiley, 1986, 350 p.
- 4) Bruner J. 'Culture and cognitive growth,' in Jerome S. Bruner, et al. (eds.) Studies in Cognitive Growth. New York: Wiley, *International Journal of Psychology*, 1(2), pp.89–107.
- 5) Samuel J. Lives of the Poets (4 Vols). Oxford: Oxford University Press, 2006, 666 p.
- 6) Cassirer E. The philosophy of symbolic forms (3vols). New Heaven, CT: Yale University Press, 2020, 1254 p.
- 7) Wallas G. The Art of Thought. London: USA: Cape, 2014, 202 p.
- 8) Fish S. Is there a text in this class? Cambridge: MA: Harvard University Press, 1980, 394 p.
- 9) Richards I. A. Practical Criticism. New York: Harcourt, Brace and World, 1929, 384 p.
- 10) Levi-Strauss, C. The Elementary Structures of Kinship. London: Eyre and Spottiswoode, 1969, 541 p.
- 11) Lopes D. Understanding pictures. Oxford: Oxford University Press, 2004, 248 p.
- 12) Rostankowski C. 'Preliminary remarks on a semiotic account of verbal and visual metaphor', in John Deely (ed.) Semiotics 1985. Lahham, MD: University Press of America, 1986, pp. 149-65.
- 13) Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. Chicago, IL.: University of Chicago Press, 1989, 242 p.
- 14) Dreiser Th. An American Tragedy. USA: Signet Classics. 2010. 867 p.
- 15) Kövecses Z. **Metaphor: A Practical Introduction**. Oxford: Oxford University Press, 2010, 375 p.
- 16) Lacey R. Battle of brothers. Great Britain: Harper Collins Publishers, 2021, 592 p.

Açar sözlər: semiotika, mənə, məzmun, ifadə, metafor, orientasiya

Key words: semiotics, meaning, content, expression, metaphor, orientation

Ключевые слова: семиотика, смысл, содержание, выражение, метафора, ориентация

MEANING AND METAPHOR IN SEMIOTICS

Summary

The article deals with meaning and metaphor in semiotics. Some crucial information was given about semiotics in this article. Meaning-content-form has been investigated in the article too. The article states that semiotics studies the ways of meaning. Meaning and significance must be distinguished in order to define the character of semiotics. A certain consistent connection between the sign and its meaning has been touched upon in the article. This sequence is explained by the fact that a sign corresponds to a meaning and a meaning corresponds to it.

Besides, metaphors are mentioned to have special roles in revealing meaning. Metaphors are presented to be units of carrying a significant meaning. There are many types of them. In this article, we focused on the explanation of orientational metaphors.

SEMIOTİKADA MƏNƏ VƏ METAFOR

XÜLASƏ

Məqalədə semiotikada mənə və metafor araşdırılır. Semiotika haqqında müəyyən vacib məlumat verilir. Məqalədə mənə-məzmun-forma da tədqiq edilmişdir. Qeyd edilir ki, semiotika mənə yollarını tədqiq edir. Semiotikanın xarakterini müəyyən etmək üçün mənə və siqnikansifərqləndirmək lazımdır. Məqalədə işarə ilə onun mənası arasında müəyyən ardıcıl əlaqəyə də toxunulub. Bu ardıcılıq işarənin mənəyə, mənanın isə ona uyğun olması ilə izah olunur.

Bundan başqa, metaforun mənanın açılmasında xüsusi rolu olduğu qeyd edilir. Məqalədə metaforalar vacib mənə vahidləri kimi təqdim olunur. Onların bir çox növləri var. Bu məqalədə biz əsasən oriyentasiya metaforalarının izahına yer vermişik.

ЗНАЧЕНИЕ И МЕТАФОРА В СЕМИОТИКЕ

Резюме

В статье рассматриваются смысл и метафора в семиотике. В этой статье была дана важная информация о семиотике. В статье также исследовано значение-содержание-форма. В статье утверждается, что семиотика изучает способы значения. Чтобы определить характер семиотики, необходимо различать значение и значимость. В статье затронута определенная непротиворечивая связь между знаком и его значением. Эта последовательность объясняется тем, что знаку соответствует значение, а значение ему соответствует.

Кроме того, отмечается особая роль метафор в раскрытии смысла. Метафоры представлены как единицы, несущие значимый смысл. Их много видов. В этой статье мы сосредоточились на объяснении ориентационных метафор.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova